

24.14x31.7	1/2	18	עמוד	שבת - מקור ראשון	12/2021	79782429-8
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						

עורך שמואל פאוסט

ספריים

המוות שלפני המוות

תחת המשטר הנאצי איבדו יהודי גרמניה את כבודם וריבונותם, עם אובדן השליטה בלוח הזמנים ובחופש התנועה שלהם. מחקר היסטורי-חברתי מציג את חיי היומיום שטרם המלחמה / מיכל שאול /

מתי הזמן "עומד מלכת" ומתי הוא חולף ביעף? היכן "מרגישים בבית"? חוויות הזמן והמרחב המרכיבות את התודעה העצמית הן סר-בייקטיביות. בעולם הערכים הבורגני המודרני, שעוצב במערב אירופה במאה ה-19, התבססות במרחב ותכנון יעיל של הזמן הפכו לפעולה מתמדת המגדירה את ה"היות בעולם". אדם האדון לגורלו הוא מי ששולט בלוח הזמנים שלו ושנהנה מחופש תנועה. בעיתות משבר, אותה שליטה חדלה להיות מובנת מאליה.

ספרו החדש של ההיסטוריון גיא מירון עוסק בהתמודדותם של יהודי גרמניה מול המשטר הנאצי הדורסני שדחק אותם מהמרחב ונישל אותם מהזמן. הספר מתרכז בשנותיו הראשונות של משטר זה, לפני מלחמת העולם השנייה ולפני תקופת הגירוי שים למזרח והרציחות ההמוניות.

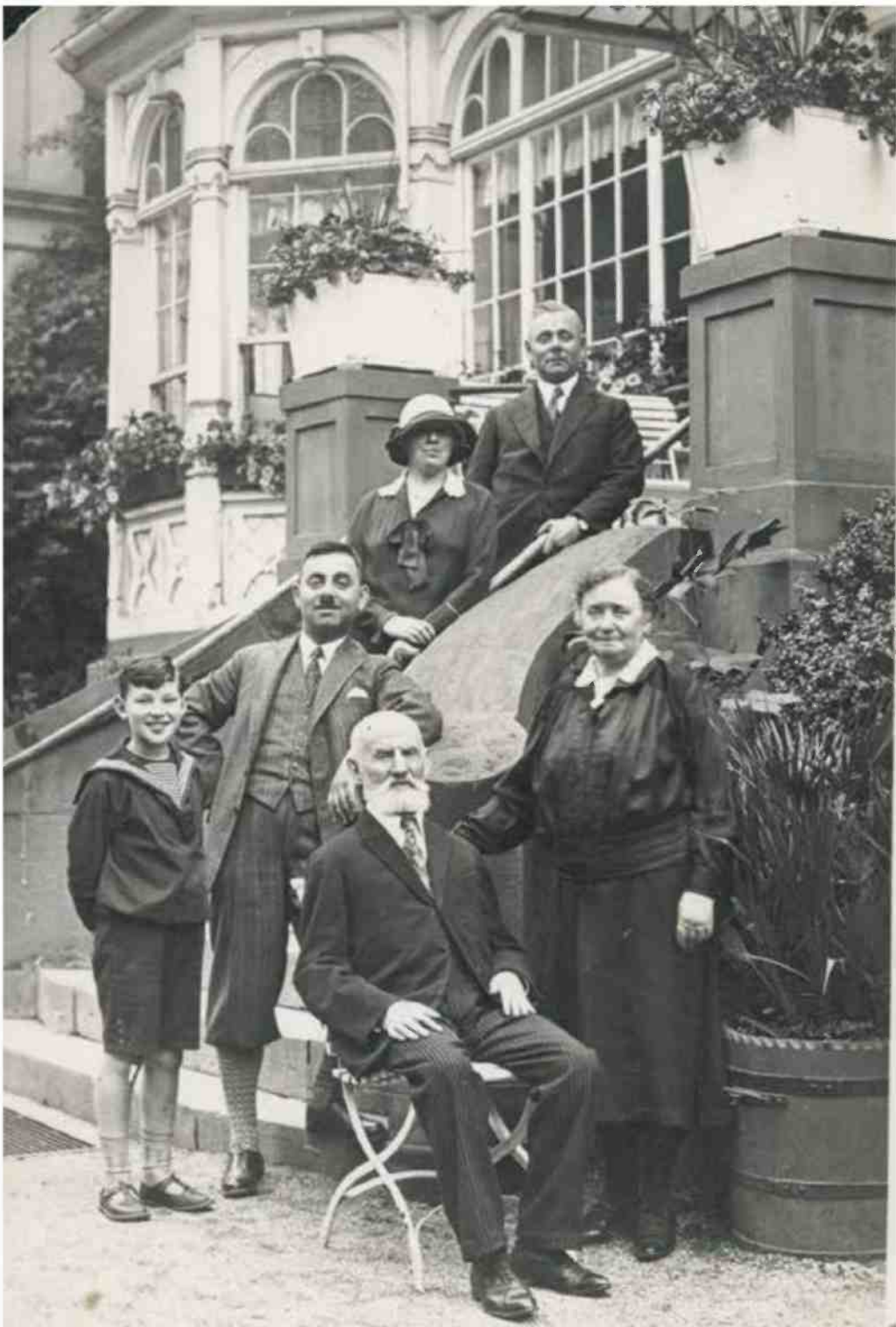
תוך שנים ספורות עברו יהודי גרמניה תהליך מואץ של נישול חברתי וכלכלי. על חורבותיה של החברה הבורגנית כוננו הנאצים מרחב שהפך בהדרגה ל"טוהר מיהודים" ולטריטוריה עוינת עבורם. בעזרת הקיקה מדירה, תעמולה אינטנסיבית וטרור אימתני, הפכו יהודי גרמניה במהלך שנות השלושים מאזרחים בטוחים בעצמם ושווי זכויות, לגולים במולדתם.

יהודי הרייך השלישי פוטרו ממשרותיהם, תנועה-תם במרחב הציבורי הוגבלה, אזרחותם נשללה ובתי העסק שבבעלותם הולאמו וניתנו ל"ארים". בהמשך הם גורשו מבתיהם, גויסו לעבודות כפייה ולבסוף נשלחו אל מותם במזרח. מתוך כחצי מיליון יהודים שחיו בגרמניה עם עליית המשטר הנאצי ב-1933, יותר ממחצית הספיקו להגר ממנה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. אבל עבור אלה שנותרו בה המצב הלך והידרדר, תחילה בערי השדה ואחר כך בערים המרכזיות.

להיות יהודי בגרמניה הנאצית: מרחב וזמן

גיא מירון
יד ושם ומאגנט,
2021, עמ' 285

יהודים נושלו ממרחבים שהגדירו את זהותם ואת שגרת חייהם הבורגנית. משפחה יהודית ליד בית המלון שבבעלותם, ממברג 1929 צילום: יד ושם, ארכיון תצלומים, 11/9868

התחזות ללא יהודים בקולנוע

בזכות התייעוד הרב הקיים בידינו נכתבה ספרות מחקר נרחבת על עולמם של יהודי גרמניה תחת השלטון הנאצי. ספרו הנוכחי של מירון נעזר במגוון תובנות תיאורטיות ממדעי החברה והתרבות (פסיכולוגיה סביבתית, גיאוגרפיה אנושית, סוציולוגיה של הזמן ועוד), ובוחר בעזרתן את "המרחב הנחוה" ו"הזמן הנחוה" של יהודי גרמניה בתקופה זו. הספר משתלב באופנה של כתיבת היסטוריה חברתית וחקר תולדות היום-יום. במקום לתאר אירועים גרו-ליים והיסטוריים, המחקר מתמקד בחוויות שגרתיות וסובייקטיביות. כך, למשל, קטעי המקורות בספר

הידרדרות זו מתוארת בספר בעיקר בעזרת תיעוד אוטוביוגרפי בגוף ראשון יחיד ("אגודוקר-מנטים", כמו קטעי יומנים והתכתבויות אישיות, אוטוביוגרפיות וזיכרונות), שנכתב בידי יהודים שתיארו את המציאות בגרמניה באותן שנים בר-פלקטיביות רבה. הם תיארו כיצד המרחב הגרמני המוכר והאהוב שלהם, שהם ראו בו בית, הלך והפך זר ומאיים. "הפכנו תלושים", סיכם הנס רייכמן את חוויית הקיום של יהודי גרמניה, זמן קצר לאחר הגירתו ממולדתו באביב 1939. "איבדנו את הקרקע תחת רגלינו, גורשנו מהביטחון של החיים הבורגניים - בלי עבודה, בלי בית, בלי מולדת".

7-24287978	12/2021	מקור ראשון - שבת	עמוד 19	2/2	13.75x25.8
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

הודרו, פיתחו היהודים מרחבים משלהם, שהלכו והצטמצמו גם הם. מרחבים אלה שימשו כמקום הת-כנסות ומפגש, להקלה מפני הבדידות וכאתר מפלט מפני המרחבים הציבוריים העוברים נאציפיקציה. בין המרחבים היהודיים האלטרנטיביים הנידונים בספר נמנים בתי הכנסת, שבהם נערכו גם פעיי-לויות לא דתיות; ובתי הקברות שהיו "לא רק מקום מנוחתם האחרון של הבאים בימים, אלא גם מקום המשחק היחיד עבור הילדים". אולם גם מרחבים מסורתיים אלה נפלו בסופו של דבר להתנכלויות אנטישמיות, שהשיא שלהן היה ליל הבדולח.

ה"רקוויאם היהודי-גרמני", שכבר תואר היטב בספרות, מתואר על ידי מירון כהצרה מול רחבות. כך למשל, הספריות היהודיות (שגדלו כתוצאה מני-טיות של מהגרים) והעיתונות היהודית, היו מצר מצמות ביחס להיצע הרחב שאליו הורגלו היהודים, אך הן היו כלי להתרחבות תרבותית ורחנית. כמו כן, צמצום דרכי הקיום בגרמניה גרם להגדלת המר-חב המדומיין בעקבות חיפשי יעד להגירה. היהודים החלו לנהל שיחות ולרקום תוכניות ריאליות על יע-דים שעד לא מכבר היו אקוטיים ורחוקים.

היהודים נאלצו לארגן מחדש את מעגל הזמן כנגד לוח השנה הנאצי. מירון מתאר את המתח בין חוויות של המתנה וזמן עומד, לזמן מואץ ורוהר. הן ההאטה הקיצונית, ההמתנה לבלתי ידוע והזמן הוור-חל והן ההאצה הקיצונית והמסחררת, טוען מירון, היו ביטויים של איבוד שליטה, ש"שחקו עד דק את ההביטוס הבורגני המודרני, עד כדי איום של ממש בהתפוררותו של הסובייקט האנושי".

משמעות מחודשת לחגי ישראל

יותר משהספר עוסק ביהודים, במשטר הנאצי וביחסים ביניהם, הוא עוסק במושג "להיות". מהי הווייתו של האדם אם לא כבודו העצמי, תחושת שייכותו למשפחתו, למקצועו, לביתו, לחפציו, והבעלות על הרגליו ותחביביו? תהליך הדדהומני-זציה שעוללו הנאצים ליהודים בשואה הגיע כמובן לשיאו בכליאתם בגטאות ובמחנות ריכוז ובהשי-מדתם הסופית. אולם מחיקת ה"אני" החלה כאשר היהודי פוטר ממקום עבודתו, בני משפחתו ויקיריו התפזרו, ביתו ורכושו הולאמו ונבזזו, והמרחב שבו פיתח את תחביביו נחסם מפניו. בורם בלתי פוסק של גזרות ואיסורים, נשללו ממנו זכויותיו הבסי-סיות והומט עליו חורבן.

עם צמצומו וחסמתו של אופק העתיד, פנו יהודי גרמניה אל העבר ומצאו בו עניין מחודש והקשר לסבל שחוו, ואף שאבו ממנו נחמה. בחלקו האחרון של הספר מתוארת פנייה זו, הבאה לידי ביטוי ביציקת משמעות מחודשת לחגי ישראל, בעיסוק מוגבר בגנאלוגיה ועוד.

ואולם היו גם יהודים שנוכח הנסיבות הקשות לא מצאו כבר כל טעם בפנייה לעבר. לפני הגירתו לארה"ב במרץ 1939, השמיד אריך זליגמן את מס-מכי העבר של משפחתו: "במשך הימים האחרונים קרעתי לגזרים מסמכים בני מאה שנה (מכתבים, שירים ועוד) של הסבים שלי ושל המעגל החברתי של ההורים שלי. הם לא צריכים להגר אתנו... אף אחד לא נשאר כאן, את מי זה בכלל יוכל עדיין לעניין?", תהה. למרבה המול, התיעוד האישי עדיין מעניין את מירון ואת קוראיו. ●

מתארים את התסכול הנורא שחוו יהודים נוכח הדרתם ממרחבים שהגדירו את זהותם ואת שגרת חייהם הבורגנית: השיטוט החופשי ברחובות העיר ובפארקים; הישיבה הנינוחה בבתי הקפה, בספרייה הציבורית ובקולנוע; הניידות הקלה ברכבת; חופשה בבית נופש ועוד.

אחת הטענות המרכזיות בספר היא שעל אף מצב הקיצוץ שהונחת עליהם, נותר עדיין מרחב תמרון פתוח ליהודים להתמודד עם גורלם. מירון מתאר יוזמות המבטאות היאחזות עיקשת של יהודים במי-רחב וב"נורמליות", כמו התחזות ללא-יהודים או נסיעה לעיר מרוחקת כדי לבקר בקולנוע, יציאה לחופשה בחו"ל למרות דלדול המשאבים הכלכליים והחשש לאיבוד הדרכון ועוד. עם הקצנתה של המי-דיניות הנאצית, האפשרויות הללו והצטמצמו. מרחב ציבורי נוסף שנידון בספר הוא הכביש הפתוח. תנועתם של היהודים בו אומנם הוגבלה, אך יש שמצאו בו ממד מרגיע והזדמנות לחתור תחת הסדר החסלני שנכפה עליהם. סוחר היינות מפרנקפורט פרדריק וייל המשיל את מסע הפרידה שערך במכוניתו ברחבי מולדתו לפני שהיגר ממנה כ"ארוחתו האחרונה של הנידון לתלייה". קטעי היומן שכתב הבלשן ויקטור קלמפר, שבהם מתואר תסכולו כמומר שחויב להחזין את יהדותו בעזרת הטלאי הצהוב, מפורסמים למדי. כעת אנו מתווד-עים לחוויות פחות מפורסמות אך לא פחות מר-תקות, שקלמפר תיאר ביומנו בפרוטרוט. למשל, חוויית הנהיגה הארוכה והמשחררת באוטוסטרדות. מתברר שלא רק היהודים סומנו אלא גם מכר-ניותיהם, דבר שגרר עיקולים, דו"חות, קנסות והג-בלה על מקומות תדלוק, עד שבסוף 1938 בוטלו כל רישיונות הנהיגה ליהודים.

את אותן פעולות יומיומיות שהלכו ונחסמו בפני היהודים המירו חוויות של תלישות, הסתג-רות והימנעות מהמרחב הציבורי הגרמני. הימנ-עות זו מוצגת לעיתים "כתוצאה בלתי נמנעת של מצב שיש להתמודד אתו, לעיתים כבחירה מודעת לניהול אורח חיים אפשרי ואף מעורר כבוד, ואילו במקרים אחרים כתוצאה של פחד וכביטוי למציאות שאי אפשר לשאתה".

מגרש משחקים בבתי הקברות

המרחב האינטימי ביותר שממנו הודרו היהודים הוא ביתם המרווח והמטופח. היהודים נאלצו להיפרד מרוב רכושם ולהתרכז ב"בתי יהודים" צפופים, לצד זרים גמורים. הפרק השלישי בספר, העוסק בכך, מכמיר לב במיוחד. קתי מוזס ביקשה לעצב את חדרה כמיניאטורה, תוך חלוקה פנימית שהייתה נהוגה בביתה הקודם. גם נשים אחרות ביי-קשו "לעצב ככל שניתן את מרחב המגורים המי-צומצם שנותר להן ברוחה של הביתיות הבורגנית העירונית שאליה הורגלו, ולהטעין אותו בזיכרונות בעלי משמעות". עיצוב זה, טוען מירון, ביטא "סיי-רוב לקבל על עצמן את מסגרת החיים הריקים של המתנה חסרת פשר ללא עבר וללא עתיד". דוגי-מה נוספת להתמודדות הייתה התמסרות לכתובה אישית שמילאה את הזמן, עזרה לתהליך העיבוד של החוויה, וסייעה לשמירה על קשר עם בני מש-פחה ויקרים שהיגרו למקומות רחוקים. כתחליף ארעי וחלקי למרחב הגרמני שממנו